

Limburgse mijnen en Villa Keetje Toppel

De laatste Limburgse steenkoolmijnen zijn al weer geruime tijd dicht en de sites werden grotendeels omgebouwd tot museum. Die sluiting ging niet zonder slag of stoot en de afwikkeling ervan liet ook – men kan het zich bezwaarlijk anders voorstellen in dit land – een mooie put achter. Blijkbaar was al het geld nog niet gestolen, want met de steun van het Sociaal Steunfonds Mijnwerkers ligt nu een fors boek over de Limburgse mijnwerkers in de winkel. De makers van deze studie hebben zich in elk geval keurig van hun opdracht gekweten. Voor het eerst beschikken we hierdoor over een nogal complete studie over het leven en werken in en rond de Limburgse mijnen. Nergens in België heeft het kapitalisme in zó korte tijd uit het niets een infrastructuur geschapen die nu nog heel Midden-Limburg domineert. Precies daarover gaat dit boek.

Toen in 1901 de eerste kolenlagen in Limburg werden aangeboord, stelde zich meteen de vraag wie de exploitatie ervan ter hand moest nemen. De socialisten in het Parlement wilden een staatsoplossing, wat uiteraard door de katholieke regering van de hand werd gewezen. Vandaar dat de zeven concessies die werden vrijgegeven, in handen kwamen van de grote ijzer- en staalbedrijven uit Wallonië en Frankrijk. Een put graven om kolen te delven is één zaak. Die put ook operationeel maken is een tweede zaak. Onder de arme zandboertjes in de Kempen bestond weinig animo om het onbekende en gevaarlijke mijnwerkersvak te omarmen. Zelfs de relatief hoge lonen oefenden maar weinig aantrekkingskracht uit. De zandboertjes zagen wel hun zonen vertrekken naar de mijnen, maar daarbij dachten ze aan het vullen van hun spaarpot, niet aan een proletarisch bestaan. Ze gedroegen zich dus als de latere gastarbeiders. Maar toch hadden de autochtone arbeiders méér kansen dan de vanuit het buitenland ingevoerde arbeidskrachten. Ze kwamen immers eerder in aanmerking voor een bovengrondse baan en sommigen klommen gemakkelijk op tot porion (ondergrondse ploegbaas). De etnische tweedeling onder de mijnwerkers werd al snel een feit. Over dat gegeven zwijgen de auteurs van dit boek decent.

Dit jubileumboek is doorspekt met talloze interviews met alleen mijnwerkers. Dat remt nodeloos het lezen af, maar suggereert ook dat de mijnen alleen maar in functie van de mijnwerkers kunnen worden gezien. Ook relatief veel aandacht krijgt de rekrutering van vreemde arbeidskrachten in het buitenland. Maar van een totaal beleid ter zake missen we de kernpunten. In welke mate werkte de kapitalistische staat om het algemeen kapitalistisch belang (de accumulatie) te dienen? In elk geval kwam de eerste lichte vreemde arbeidskrachten “spontaan” uit de naburige mijnen in Nederland en Duitsland. Het management en de ingenieurs haalden de mijneigenaren uit Wallonië. Dit conglomeraat van vreemde arbeidskrachten werd in tuinvijken, netjes opgedeeld naar rang en stand, ondergebracht. De tuinvijken stonden model voor de *company town* in het tijdperk van het monopoliekapitalisme. Controleren van de arbeidskracht gebeurde, ook in de vrije tijd, door middel van talloze vrijetijdsverenigingen en sportclubs. De massieve kerktorens opgetrokken door het kolonkapitaal benadrukten de rol van het katholicisme. Er waren “gardes” die op de fiets dagelijks de handel en wandel in de mijnwerkerscité’s controleerden.

Maar hoe zat het dan met de klassenstrijd? Daar maakten kerk en kapitaal zich nog het meeste zorgen over. Vreemde arbeidskrachten brachten andere denkbeelden naar de stille Kempen. Die mijnwerkers wisten wat staken was en hadden hun eigen netwerken. Uiteindelijk lag de oplossing in het tolereren van een katholieke mijnwerkersvakbond die de communisten en de socialisten buiten de deur moest zien te houden. Dat lukte dank zij August Cool. Voor de goede orde: Cool was géén Limburger. Het katholieke mijnwerkerscorporatisme met zijn vlaggen en helmen in de kerk op de Sint-Barbarafeesten en met zijn brancardiers die zieken naar Lourdes op de trein zetten toonde aan de autochtone mijnwerkers hoe braaf men wel was. Over al dit alles wordt echter met geen woord gerept.

De geschiedenis van de Limburgse mijnen is die van de import van duizenden arbeidskrachten. De eerste Italianen kwamen al in de jaren twintig in bescheiden contingenten naar Limburg. Ze ontmoetten er de Polen, Tsjechen, Hongaren en Joegoslaven. In de Tweede Wereldoorlog haalden de Duitsers duizenden Russische krijgsgevangene-

nen naar Limburg. Na de Bevrijding werden deze dwangarbeiders afgelost door Duitse krijgsgevangenen en Belgische collaborateurs. Omdat Achille Van Acker de Kolenslag had gedecreteerd, gingen de lonen omhoog, werden jonge mijnwerkers vrijgesteld van militaire dienst en kregen ze op de koop toe de titel van “ereburgers” toegekend. Dat betekende nog niet dat de mijnen daardoor ineens voldoende personeel hadden. Toen de dwangarbeiderskampen leegliepen tekende de Belgische regering een verdrag met Italië voor het aantrekken van “gastarbeiders” (arbeidscontractanten) die haast vanzelfsprekend in de vroegere gevangenenkampen ingekwartierd werden. De Italianen verstonden de taal niet en ze hadden te weinig vakantiedagen en geld om ieder jaar naar het verre geboorteland terug te gaan. Toen de gezinnen overkwamen bleven ze voor goed. Ze integreerden met behoud van hun identiteit.

De kolencyclus was de mijnwerkers niet onbekend. Erger was dat de eerste structurele crisis in de Belgische kolenindustrie al in 1958 zichtbaar werd. Vele marginale Waalse mijnen waren definitief ten dode opgeschreven en gingen dicht. En de Limburgse mijnen? Vlaamse politici meenden dat de Limburgse mijnen nog een toekomst hadden omdat ze moderner waren dan de Waalse. Dat was wel zo. Maar het was niet de hele werkelijkheid. Er was immers nog de dalende vraag naar de Limburgse “vlamkolen”. Limburg moest daarom hoogdringend overschakelen op andere vormen van werkgelegenheid. De fabriek van Ford in Genk zou model staan voor de moeizame en onvoltooide reconversie. Maar toen in januari 1966 onverwachts de sluiting van de mijn van Zwartberg werd aangekondigd, liepen de kompels te hoop. De Rijkswacht schoot tijdens een woelige betoging twee mijnwerkers dood. Dit was onmiskenbaar een afrekening van de Rijkswacht met de arbeidersklasse geweest. Dit incident zou voorts een complete vertrouwensbreuk tussen de Limburgse mijnwerkers en de politieke machthebbers betekenen. Elk plan om in Limburg op korte termijn nieuwe mijnen te sluiten moest daarna immers op massaal en hard verzet stuiten onder alle lagen van de bevolking. De Belgische regering kocht daarom dit taai verzet af met vele miljarden aan subsidies voor de Limburgse kolen.

En wat gebeurde er met de nabestaanden van de twee doodgeschoten mijnwerkers in Zwartberg?

In het geval van de weduwe van de doodgeschoten János Látos – een Hongaar die hier zijn dood was komen vinden – weten we dat zij een proces heeft aangespannen tegen de Belgische Staat. Het Hof van Beroep te Brussel kwam in 1990 (!) tot het oordeel dat de Rijkswacht niet schuldig was aan doodslag, omdat ze uit zelfverweer in een gevaarlijke situatie had gehandeld. De weduwe Látos heeft daardoor ook nog eens de gerechtskosten mogen betalen. Maar welk land schiet nu zijn “ereburgers” dood en weigert daarna de schade te vergoeden?

Het gevaarlijke en ongezonde werk onder de grond smeedde een vorm van spontane solidariteit, want onder de grond was men op elkaar aangewezen. Eens men de mijnpoort achter zich had gelaten leefde men echter vooral in eigen familie zonder veel voeling met de andere kompels. De mijnwerkers vormden eerder een amorfe massa. Anders dan bij de Fordistische arbeiders uit de grote fabrieken was de arbeidsdiscipline gering. Men bepaalde zelf wel wanneer men na het weekend weer terug aan de slag wilde gaan. Een zonnige dag hield vele mijnwerkers vaak thuis, daar de mijnwerkers wisten dat het kolenkapitaal altijd met personeelskrapte te kampen had. Een mijnwerker aan de deur gooien gebeurde dan ook niet zo snel. Golven van nieuwe immigranten die de Belgische regering successievelijk in Spanje, Griekenland, Turkije en Marokko ging halen, moesten de gaten in het personeelsbestand helpen opvullen. Maar die verse aanvoer uit verre landen sloopte niet de onderlinge solidariteit aan het kolenfront. In het kolenstof werden alle katten grauw en ontwikkelden ze gelijkaardige gedragingen. Alleen de bovengronders, de technici en de opzichters in de ondergrond waren vrijwel allemaal Belgen.

De sluiting van de laatste mijnen is een geschiedenis apart. Alles draaide hier uiteindelijk om de noodzakelijke industriële omschakeling die zich sinds de grote crisis alsmat op zich liet wachten. Naar goed Belgisch gebruik moesten de oudere mijnwerkers al snel genoeg nemen met wat kruimels, terwijl de zwendelaars zich via Super-Club en andere nooit verwezenlijkte megalomane projecten handig meester maakten van het grote geld. Wat van dit alles rest is tenslotte de pseudo-topclub Racing Genk in haar peperduur nieuw stadion. Mocht Racing Genk echter failliet gaan, dan zitten de “ereburgers” ook nog eens zonder spelen. De andere ex-mijnploegen zijn

immers in de kelders van de voetbalcompetitie afgedaald.

Dit mijnwerkersboek kan men lezen naast dat van Stefan Brijs over Keetje Tippel (Neel Doff). Deze Neel Doff liet vlak voor de Eerste Wereldoorlog, toen de mijnbouw nog op gang moest komen, in het Limburgse dorp Genk een vakantiehuis optrekken. Neel Doff was een omhooggefallen hoer met literaire ambities die door de "socialiserende" student Fernand Brouez te huwen een vermogende dame was geworden met connecties in de Brusselse literaire salons. Nadat ze weduwe was geworden trouwde ze met de socialistische advocaat Georges Sérigiers uit Antwerpen. Neel Doff had intussen in autobiografische romans haar hoerenbestaan in zuiver naturalistische stijl in het Frans reeds beschreven en, omdat ze om nieuwe stof verlegen zat, waagde ze zich in Genk aan het schetsen van het leven van de in haar ogen achterlijke boeren.

Brijs weet niet zo veel nieuws toevoegen aan hetgeen Evelyne Wilwerth en Eric Defoort al eerder hebben gepubliceerd over het leven van Doff. Eigenlijk gaat dit boek alleen maar over de relatie die Doff onderhield met haar burens, nl. de Genkse boerenfamilie Vangeneugden. Doff meende vooral aan beschavingswerk te moeten doen en had zich daarom nogal met de talrijke kinderen uit het gezin van Maria Vangeneugden en Jef Bollen ingelaten. Doff zelf was kinderloos gebleven, hetgeen al iets verklaart. Buurman Bollen was inmiddels van mijnwerker vrijgestelde bij de christelijke mijnwerkersvakbond geworden en daarna met zijn gezin naar Hasselt verhuisd. Toch hield Bollen ook daarna nog een oogje op de erfenis van Doff.

Brijs schetst het leven van Doff in Genk tegen de achtergrond van het oprukkende mijnwezen, dat het landelijke dorp onvermijdelijk ten gronde richtte. Doff maakte die omschakeling in haar vakantiehuis uiteraard machteloos mee. Na het overlijden van Doff in de Tweede Wereldoorlog kwam haar villa in bezit van de Genkse Kolenharen die er een directeurswoning van maakte. Daarna, toen er geen kolen meer werden bovengehaald, meende het socialistische ziekenfonds er een opvangcentrum voor drugsverslaafden in te kunnen huisvesten. Maar de lokale CVP-potentiaat Jef Gabriëls vond dat de villa beter kon worden afgebroken om ruimte scheppen voor een nieuw stadscentrum met veel beton en hoogbouw. Dat werd het startsein voor een bittere procedureslag tussen de voor- en tegenstanders

van afbraak. Of de villa van Doff uit architectonisch standpunt gezien zo waardevol is om haar te behouden, kan men betwijfelen. Het is daarentegen een gebouw dat nu eens niet aan kolen, maar aan literatuur uit vrijzinnige hoek herinnert. Kortom, dat is iets waar de klerikalen altijd de schurft aan hebben gehad. Had Doff het ooit niet bestaan om haar tweede man in aanwezigheid van enkele vrijmetselaars als Camille Huysmans in het katholieke Genk een burgerlijke begrafenis te bezorgen? Het huis van Doff is daarom gewoon voor de lokale talibans een gebouw dat vernietigd moet worden.

André Mommen

Stefan Brijs, *Villa Keetje Tippel*, Amsterdam en Antwerpen: Atlas, 2001, 149 blz.

Tine De Rijck en Griet Van Meulder, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem: EPO, 2000, 775 blz.

Tegen valse of geabstraheerde impressies

Waar het nieuwe boek van Jan Debrouwere, *Stipmomenten*, over gaat is niet in één term te vatten. Het zijn geen mémoires, het is geen geschiedenisboek en het is geen autobiografie (wat niet helemaal hetzelfde is als mémoires), maar het is iets van dat alles en dan toch weer niet helemaal, tenzij bij tussenpozen. Het beste kan men het beschrijven als de overwegingen en de observaties van een man die terugkijkt naar zijn eigen leven en vooral naar al wat zich rond hem heeft afgespeeld. Jan Debrouwere praat af en toe wel eens over zichzelf, dat spreekt vanzelf, maar hij praat vooral over wat hij ziet, hoort en meemaakt. Zijn observatievermogen is opmerkelijk, zijn geheugen blijktbaar ook. Ook de verhalen, waarover een buitenstaander geen oordeel kan vellen, hebben een geur van authenticiteit, bijvoorbeeld het verhaal over zijn jeugd in zijn geboortedorp Niel. Die controle functioneert dan weer wél, als het gaat over een episode die tijdgenoten van Debrouwere ook hebben meegemaakt. Zo is het relaas van het leven tijdens de Tweede Wereldoorlog herkenbaar voor elke leeftijdsgenoot die het zelf ook heeft meegemaakt.

Men zou het boek dus voor een groot deel kunnen beschouwen als geschiedschrijving van onderuit, dat wil zeggen niet vanuit een historisch overzicht op de gebeurtenissen van bovenaf, maar er middenin. Men zou kunnen zeggen dat dit geschiedenis is "wie es gewesen ist" voor

hem of haar die het zelf alleen maar geobserveerd heeft en ondergaan. In dit opzicht is het een nuttig boek voor wie het niet heeft meegemaakt en over die periode een valse of geabstraheerde impressie heeft. In de eerste paragraaf van het hoofdstuk "De Na-Oorlog" schrijft Debrouwere: "Moest iemand me tijdens de oorlog op verschillende momenten, tien keer gevraagd hebben hoe ik me voelde, ik zou zeker negen keren hebben geantwoord: gewoon. Een enkele keer niet erg lekker, een beetje ziek, wat verdrietig. Of prima! Ik denk dat het de meesten zo gegaan is. Je was lang niet de hele tijd met de oorlog bezig." Frappant juist. Hij voegt er dan wel – terecht natuurlijk – aan toe: "Wie in de clandestiniteit was, in het verzet, zal er wel anders over gedacht hebben."

Op een andere manier bijzonder interessant zijn de ervaringen van Debrouwere in een aantal Oost-Europese landen waar hij in zijn functie van internationaal partijsecretaris van de K.P. nauwe contacten mee had of zelfs een aantal jaren – zoals in Oost-Berlijn – heeft gewoond. Hier maak je ook weer een stuk geschiedenis van onderuit mee. Zijn relaas over en commentaren bij zijn contacten met de DDR, Polen, Roemenië ... helpen de lezer om gaten in te vullen die de "grote geschiedschrijving" niet kan invullen. Zijn oordelen over Ulbricht, Honecker, Gierek, Ceausescu kleuren het beeld bij dat we over de activiteiten van de personages meedragen, en nuanceren dus een aantal dingen zonder poging tot witwassen van de negatieve aspecten van hun beleid. Debrouwere geeft trouwens blijk van afstandelijkheid in zijn oordelen.

Het boek is geschreven in de abrupte, soms casante vertelstijl die Debrouwere eigen is. Dat geeft het werk levendigheid en vaart. Het is, om een cliché te gebruiken, een boek dat je pas neerlegt als het uit is.

Willy Courteaux

Jan Debrouwere, *Stipmomenten*, uitgegeven door ACCO
2001, 225 pagina's.

Industriële collaboratie

Studies over de politieke collaboratie in de Tweede Wereldoorlog zijn populair, maar niet die over de economische aspecten ervan. De reden daarvoor is dat dit laatste onderwerp weinig smeuïg kan worden gebracht en het element van de identificatie met de slachtoffers ervan veelal ontbreekt. Toegang verkrijgen tot diverse bedrijfs- en gerechtsarchieven is nog altijd problematisch. Pijnlijk in deze is dat slechts weinige bedrijven of personen na de Tweede Wereldoorlog zijn vervolgd of veroordeeld, waardoor het beeld van de economische collaboratie als marginaal verschijnsel ingang kon vinden. Toch had de bourgeoisie, als we deze categorie mogen gebruiken, vele redenen om zich op het hellende vlak van de economische collaboratie te wagen. Voor sommigen was er immers de ideologische gelijkgestemdheid met de binnengevallen nazi's. Voor anderen speelde het financiële gewin een belangrijke rol. En anderen weer konden zich door "accommodatie" eveneens inschakelen in de Duitse oorlogseconomie, zonder daarbij echter de oorlogsdoelstellingen van de bezetters openlijk aan te hangen. De economische collaboratie had dus vele facetten. In Frankrijk en Nederland was de situatie al niet anders, al moet men eraan toevoegen dat voor wat België betreft, de economische collaboratie bepaald werd door specifieke historische en economische factoren. Zo was er de ervaring met de situatie in de Eerste Wereldoorlog. Die had de industriëlen geleerd dat artikel 115 van het Strafwetboek ook handeldrijven met de bezettende macht verbood. Voorts werd de Belgische industrie in tegenstelling tot het nabije buitenland zeer sterk gecontroleerd door financiële groepen (holdings) met een zeer groot impact op de politieke en economische besluitvorming. Daarom zou minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak op 15 mei 1940 de drie belangrijkste bankiers in zijn bureau hebben uitgenodigd en hen, alvorens Brussel te verlaten, hebben gezegd: "Messieurs, je vous confie la Belgique!". Of Spaak daarmee ook formeel de bankiers had belast met het uitoefenen van het feitelijke gezag in het weldra bezette België, is een onopgehelderde kwestie. Spaak kan wel woorden van dergelijke strekking hebben gebezigd, maar hij zal zeker niet de aanwezige bankiers volledig carte blanche hebben gegeven om tijdens de bezetting naar eigen goeddunken te opereren.

Na de oorlog hadden de financiers alle redenen om toen door Spaak bekleed te zijn geworden met een ruime opdracht. Samen met enkele grote industriëlen en notabelen hadden zij via het befaamde Comité Galopin gedurende de hele oorlog in belangrijke mate het binnenlandse economische bestuur waargenomen. In dat comité speelde uiteraard Alexandre Galopin de eerste viool, omdat hij via de Société Générale niet alleen de kolen- en staalnijverheid controleerde, maar ook 40 procent van de rest van de Belgische industrie in handen had. Galopin was de ontwerper van de Galopin doctrine die stelde dat men met de Duitsers op economisch gebied moest samenwerken, omdat enkel door het op gang brengen van de export de Belgische industrie weer voor werkgelegenheid kon zorgen en waardoor tevens de noodzakelijk importen (ook van voedsel) betaald konden worden. Maar leveren van militaire goederen was uit den boze (zie artikel 115 van het SWB). Want was een militair goed? Zo was prikkeldraad voor de bouw van concentratiekampen en het bouwen van versterkingen aan de kustlijn zeer zeker uit den boze. Maar mocht daarentegen gewone draad waarmee de Duitsers prikkeldraad van konden vlechten, dan weer wél worden geleverd? In de praktijk konden dergelijke exporten door de beugel, met het argument dat men moest voorkomen dat vele arbeiders werkloos en dus naar Duitsland konden worden afgevoerd om dáár in de oorlogsindustrie te werken. Kortom, de Galopin doctrine was goed voor veel dansen op de slappe koord van de bijna-collaboratie.

Over deze kwesties heeft Patrick Nefors een beknopte maar grondige studie gebaseerd op gedegen bronnenonderzoek in binnen- en buitenland geschreven. Nefors bekijkt daarbij in welke mate de belangrijkste industriële sectoren al of niet hun boekje te buiten zijn gegaan. Daarbij nuanceert hij zeer sterk de populaire stelling dat er heel wat economisch werd gecollaboreerd. Dat zou niet het geval zijn geweest als we ons houden aan de definitie van ongeoorloofd handeldrijven met de bezetter in oorlogstijd. De Duitse bezetter oefende ook dwang uit om zijn doelstellingen te bereiken en hij kon daarbij altijd dreigen met het aanstellen van een bewindvoerder, met ontmanteling van het productieapparaat en met aanhouding van de bedrijfsleiding. Ook al konden er parallelle belangen zijn tussen bezetter en industriëlen, toch waren er ook grote tegenstellingen. De bezetter wilde enkel het economisch poten-

tiel benutten voor eigen oorlogsdoelstellingen en had eigenlijk lak aan de Belgische belangen. Nefors stelt op grond van cijfers vast dat de kolenindustrie en ook een deel van de staalindustrie tijdens de oorlog eerder met verlies dan met winst heeft gewerkt. Zeer verwonderlijk is dat niet, daar de bezetter vooral uit was op goedkope grondstoffen en daarvoor liefst zo weinig mogelijk wilde betalen. De meeste industriëlen waren echter uit op het vrijwaren van hun installaties en traditionele afzetmarkten en hadden er niet altijd belang bij om uitsluitend aan de Duitsers te leveren. Ze verkochten ook graag een deel van hun productie op de zwarte markt, omdat dit meer opleverde. Maar ook de Duitsers kochten weer zelf veel op de zwarte markt waardoor de prijzen weer sterk stegen.

In de textielindustrie werd er vlotter dan in de zware nijverheid met de Duitsers samengewerkt. Dat kwam omdat de verwerkende industrie minder gemonopoliseerd was dan de basisnijverheid. Desondanks daalde in alle sectoren de productie aanzienlijk. Dat kwam vooral door een gebrek aan grondstoffen, geschoolde arbeidskrachten (vele Waalse arbeiders waren krijgsgevangenen) en investeringsgoederen. De ondervoeding trof vooral de arbeidersklasse en veroorzaakte productieverlies. Als we Nefors goed volgen, dan stond de Belgische economie als gevolg van al deze factoren in 1944 op het punt in te storten. Maar hoe zat het dan met de flagrante gevallen van collaboratie? Over deze gevallen doet Nefors eerder zinnig. Bedrijven als Petrofina en Fabelta uit de chemische sector (ook al maakt Nefors van Fabelta een textielfirma omdat zij kunstvezels produceerde) werden na de oorlog voor de rechtbank gesleept. Ook de draadtrekker Léon Bekaert had zich in het begin van de oorlog misdragen door jacht te maken op Duitse orders, maar hij ontstong uiteindelijk de dans. Jammer genoeg kreeg Nefors geen toegang tot de instructiedossiers van Bekaert. Bekaert had in de oorlog wél de katholieke vakbondsman August Cool in dienst genomen als vertegenwoordiger in matrassen en zich aldus later van aanzienlijke steun uit de syndicale hoek weten te verzekeren. Had dat Bekaert een proces bespaard? Dat had Nefors wel even mogen vermelden. Paul de Launoit (Bank van Brussel) had in de oorlog het gezin van de Luikse vakbondsman André Renard in leven gehouden en ook Achille Van Acker bij zich laten onderduiken. Dat moet hem na de oorlog zijn van pas gekomen. Toen in 1946 de Launoit geconfronteerd werd met een perscampagne wegens zijn economische relaties met de bezetter, sprak hij eerste

minister Van Acker aan om deze aanvallen te doen stoppen. Nefors laat dit onvermeld.

Nefors heeft het wél uitvoerig over de bouw van Fabelta's kunstvezelfabriek in Zwijnaarde, waarvoor de familie Janssen niet alleen Duits kapitaal en expertise kreeg, maar daarvoor ook een lening van de NMKN had aangevraagd. Nefors wijst ook op de specifieke toestand van de textielindustrie met haar vele kleine bedrijfjes. De Duitsers gingen hier over tot organisatie en centralisatie en aan het hoofd van de Textielcentrale stelden ze de VNV'er Willem Van Hee, een kleine fabrikant uit Tielt. De textielindustrie werkte daarna overwegend voor de bezetter.

Nefors' zakelijke aanpak heeft als keerzijde dat hij de tegenstellingen tussen personen en industriële groepen nauwelijks in de verf zet. Zo wordt de Duitse staalfabrikant Hermann Röchling uit het Saarland ten tonele gevoerd zonder te melden dat dit heerschap ook een warme relatie onderhield met luchtmaarschalk Hermann Goering (zelf promotor van de Duitse staalindustrie). Over de precieze aard van de tegenstellingen tussen Paul de Launoit (Brufina, Cofinindus, Bank van Brussel) en Alexandre Galopin (Société Générale) hebben we het raden. De Launoit wilde van de oorlogssituatie gebruik maken om Galopin van zijn troon te stoten. Al vóór de oorlog liep de Launoit al met dat idee rond. Dat verklaart de permanente oorlog tussen de twee holdings die beiden leidden. Dat de familie Janssen de Galopin doctrine aan haar laars kon lappen, had te maken met haar binding met de familie Solvay die grote belangen had in de Duitse chemische industrie en die ook ideologisch gewonnen was voor een autoritaire orde in Europa. De economische collaboratie had als bijkomend aspect dat de Belgische groepen al of niet gedwongen hun participaties in andere bezette of geannexeerde landen aan Duitse banken moesten afstaan en zich geconfronteerd zagen met een mogelijke "vervlechting" met Duitse kapitaalgroepen. Nefors heeft dit alles buiten de context gelaten.

André Mommen

Patrick Nefors, Industriële collaboratie in België. De Galopindoctrine, de Emissiebank en de Belgische industrie in de Tweede Wereldoorlog, Leuven: Van Halewijk, 2000, 344 blz.

Servische propaganda

Het is niet gemakkelijk om het genre van dit gigantisch boek te bepalen. Is het een plakboek ofwel een encyclopedie, een kinderboek of een uit de hand gelopen horoscoop? Van alles een beetje. Wat wel erg bij de lectuur ervan stoort, is het didactisch betweterige toontje: menigeen verkeert volgens de auteur in een toestand van onwetendheid en daarom voelt hij zich geroepen om de hele waarheid en niets dan de waarheid aan het publiek voor te houden. Het boek, men zou haast willen zeggen Het Boek, doet ook denken aan een religieus geschrift met de auteur als evangelist die orde wil scheppen in een vijandige wereld vol boze geesten die geheime complotten achter de schermen bekokstoven en gebruikmakend van onnozele pionnen deze ook verwezenlijken.

De zelfverzekerde auteur gelooft over de ultieme kennis van zaken te beschikken en de vele gegevens die hij vermeldt, verwekken op het eerste gezicht de indruk dat we te maken hebben met een degelijk werkstuk. Bij nader inzien echter blijken vele gegevens alleen tot functie te hebben om een filosofie van de geschiedenis te staven. Zo wordt hier de "filosofie van de geschiedenis" een constructie die alleen in de geest van de auteur rondwaart, want de gegevens worden zó gekozen, weggelaten of verworden dat ze de constructie onderbouwen, zelfs al betekent dat dit dus eerder een complexer inzicht belemmert dan vergemakkelijkt.

Dit is onder andere te wijten aan Collons beperkte kennis van de regio en zijn bereidheid om zich zonder terughoudendheid of twijfel open te stellen voor de Servische propaganda, wat nog een bewijs is dat hij niet alleen de geschiedenis, maar ook de situatie ter plaatse slecht kent en zodoende niet in staat is om de feiten van de propaganda te scheiden. Propaganda is trouwens ook het hoofddoel van dit boek. Het boek kan ook opgevat worden als een cursusvoorbeeld van hoe je propaganda moet wantrouwen en ontmaskeren. Omdat Collon ten prooi is gevallen aan de gewiekste vogels in Belgrado, is hij in elk geval voor zijn eigen cursus gezakt. Zijn *magnum opus* had net zo goed in het Servische (Joegoslavische) Ministerie van Waarheid geschreven kunnen zijn. Zo is Collon terecht verontwaardigd over de demonisering van de vijand, een betreurenswaardig, maar helaas onvermijdelijk gevolg van alle

oorlogshandelingen. Hij wil vele voorbeelden van dit verschijnsel als propagandatrucs ontmaskeren. Maar omdat hij de Serviërs als de slachtoffers van het Westen beschouwt, lopen zijn ontmaskeringen echter uit op een demonisering van de Bosniërs en de Kroaten! De Serviërs mogen zich dus wentelen in Collons bijna onvoorwaardelijke liefde die uitgelokt wordt door de Servische onverbiddelijke houding jegens de machtshongerige imperialisten. Volgens Collon hebben de Westerse mogendheden Joegoslavië opgeblazen en hebben ze vervolgens aan de opvolgerstaten de onafhankelijkheid opgelegd om ze makkelijker als koloniën te kunnen uitbuiten. Omdat Servië in Collons redenering het Joegoslavisme nastreefde (wat dat ook mag betekenen, in ieder geval kent Collon de wederwaardigheden van dit grotendeels historisch gecompromitteerde en juist door Servië misbruikte idee niet), geldt voor dit land echter een milder oordeel. Zo is Collon bereid om Servië veel te vergeven en van dit land veel door de vingers te zien.

Bij Collon ontbreekt echter elke vorm van nadenken over een alternatief voor het kapitalisme of, beter gezegd, voor de situatie waarin historisch links nu verkeert. Die situatie is verschillend van het stokoude stalinisme met zijn kolchozen, zijn sterke unitaire staat, zijn vijfjarenplannen, e.d., die Collon naar voren schuift. Het is werkelijk niet te geloven dat Collon in zijn kritiek en "analyse" van Tito's beleid dat aan de interne ondergang van Joegoslavië zou hebben bijgedragen, zich beroept op de Resolutie van het Kominform uit 1948! Na de dood van Stalin gingen de sovjetleiders in 1955 naar Belgrado om er aan de triomferende Tito hun verontschuldiging aan te bieden. Maar dat laat Collon onvermeld. Tenslotte hebben de erfgenamen van Stalin volgens Collon ook de Sovjet Unie en het socialisme langzaam naar de ondergang geholpen.

De wereld is sindsdien sterk veranderd. En als Milosević hem aan vroegere tijden herinnert, dan hebben inderdaad diegenen gelijk die beweren dat Milosević de laatste stalinist was. Daarom is Collon blind voor de sterke overeenkomsten die tussen het maffiakapitalisme en het bewind van Milosević bestaan. Want onder het mom van staatseigendom en verzet tegen de privatiseringen, iets wat Collon hogelijk waardeert, heeft Milosević zich zelf en zijn cronies aan enorme rijkdommen geholpen. Collon bejubelt de staatsbedrijven die onder Milosević nog *pro forma* functioneerden, maar die echter hoofdzakelijk het jachtterrein van de regimegetrouwen waren.

Het boek wemelt van de onjuiste gegevens, tegenstrijdigheden, slordigheden, aperte constructies en absurditeiten. Een greep hieruit kan dit verduidelijken. Zo citeert Collon een "kominformist" uit Belgrado die zegt dat 60 procent van de 240.000 leden van de KPJ tijdens het Vijfde Partijcongres hun steun aan de resolutie van het Kominform betuigde, terwijl het congres in juli 1948 juist bijeengeroepen werd om deze resolutie te veroordelen en dat ook deed! Vervolgens citeert Collon de heer Branko Kitanović, een bekende Servische stalinist, die beweert dat de KPJ in die tijd in totaal 295.000 leden telde (blz. 207, 208). Collon stoort zich niet aan de botsing der feiten. Hij gelooft de stalinisten zonder iets te verifiëren. Terloops zij vermeld dat diezelfde Kitanović, overigens een expert in het complotdenken, in een van de Servisch-Joegoslavische boulevardkranten met een massaoplage in april 1994 een serie artikelen publiceerde die over de volgende thema's ging: de heilige alliantie van de Paus, Brzezinski, Gorbatsjov, Reagan, Bush en de Maltese ridders, het Vaticaan als de broedplaats van samenzweringen, oorlogen, opstanden, staatsgrepen en attentaten.¹ Hij is dus de orthodoxe christen die in de bres springt tegen het katholicisme.

Eén van de centrale verhaallijnen in het boek van Collon draait rond het kapitalisme dat door Tito al in de jaren vijftig in Joegoslavië was ingevoerd. Onduidelijk blijft echter waarom nu dan nog het kapitalisme moest worden ingevoerd als het sinds dan al bestond. En dat kapitalisme bestond volgens Collon samen met het enorme arbeidersverzet dat zijn hoogtepunt bereikte in de jaren tachtig, toen de Joegoslavische economie in de problemen was geraakt. Collon stelt dat het massale arbeidersverzet naar het nationalisme moest worden omgebogen om voor de machthebbers het ergste te verhinderen. Dit is echter zó simpel en zó zwart-wit, terwijl er toen van verzet helemaal geen sprake was. Collons oppervlakkige generalisaties worden nog versterkt door het volstrekt uit de lucht gegrepen gegeven dat er in 1969 een "brede arbeidersstaking", waarbij de studenten zich hadden aangesloten, was uitgebroken tegen de sociale ongelijkheid "in het algemeen". De beweging werd vervolgens ingepalmd door de rechtse krachten aangevoerd door Vuk Drasković (blz. 235)! Waar het echter om ging was dat de studentenstaking in 1968 zich uitsluitend binnen de muren van de universiteit van Belgrado had afgespeeld, terwijl Vuk Drasković toen bezig was om zich bij de communistische nomenklatura

aan te sluiten. Maar dit is slechts één van de ettelijke voorbeelden van Collons werkwijze. Om alles te corrigeren zou men een nieuw boek moeten schrijven.

Collons boek is een gemiste kans. De gang van zaken op de Balkan tijdens het afgelopen decennium vereist vooral kwalitatief goede verklarende studies voor een breed publiek. Maar Collons boek behoort niet tot dit genre. Het lijkt eerder op een eigenaardige egotrip.

Mira Bogdanović

Michel Collon, *BLUFPOKER – De grootmachten, Joegoslavië en de komende oorlogen*, Berchem: EPO, 2000, 456 blz.

Hedendaags marxisme

Letterlijk op de vooravond van het IIIe Internationaal Marxcongres (Parijs-Nanterre, 26-29 september 2001) werd *Dictionnaire Marx contemporain* voorgesteld. 'Editors' zijn Jacques Bidet en Eustache Kouvélakis. De eerste is hoogleraar filosofie aan de Universiteit Parijs X (Nanterre) en directeur van het tijdschrift *Actuel Marx*, de laatste is als onderzoeker verbonden aan de universiteit van Wolverhampton (Groot-Brittannië) en promoveerde ooit op een proefschrift over "Filosofie en revolutie van Kant tot Marx." Beiden waren de hoofdorganisatoren van het Marxcongres.

In het voorwoord bevestigen J. Bidet en E. Kouvélakis met hun publicatie geen substituut te willen bieden voor o.m. *Dictionnaire critique du marxisme* (DCM) – waarvan de laatste herziene editie in 1999 eveneens bij de P.U.F. verscheen – of de toonaangevende Angelsaksische *Dictionary of Marxist Thought* (DMT) (ed. Tom Bottomore – Blackwell Publishers, Oxford, 1991). Hun intentie is geenszins te voorzien in een inleiding tot de voornaamste concepten van het marxisme of een encyclopedisch compendium af te leveren. Beide 'editors' onderstrepen trouwens het degelijk karakter en het nut van de vermelde werken.

Wat heeft deze nieuwe publicatie dan complementair te bieden, wat is haar meerwaarde?

Een eerste oppervlakkige vergelijking laat reeds een mogelijk positief antwoord toe, ook in formeel opzicht. In DCM en DMT zijn de begrippen en namen alfabetisch gerangschikt, zoals in

een 'klassiek' woordenboek. Deze publicatie daarentegen bevat een aantal kritische overzichten door verschillende auteurs over stromingen en scholen binnen het marxistisch of neomarxistisch corpus (de rubriek: 'configurations') evenals de afzonderlijke behandeling van figuren zoals bijvoorbeeld Adorno, Althusser, Habermas, Jameson enz. (de rubriek: 'figures'). Het begrip 'marxisme' werd ruim geïnterpreteerd door aandacht te schenken aan denkrichtingen en personen die zich bevinden in het onmiddellijk intellectueel omgevingsveld van het marxisme of ermee in confrontatie en dialoog treden. Onder de kop 'préfigurations' vindt men een aantal bijdragen rond vraagstellingen in verband met de geschiedenis, crisis en toekomst van het marxisme, diversificatie van de filosofische identiteit, de confrontatie met nieuwe fenomenen en de topologie van een mogelijk alternatieve herfundering.

De auteurslijst van DCM bevat uitsluitend de namen van Franse of Franstalige onderzoekers en voor DMT leverden Angelsaksische publicisten de teksten. Bij *Dictionnaire Marx contemporain* daarentegen zijn de Franstaligen weliswaar in de meerderheid, doch vullen een behoorlijk aantal Angelsaksische sociaalwetenschappers en filosofen de lijst aan (zowel uit de Verenigde Staten als uit Groot-Brittannië) naast twee Italianen en een Chinees onderzoeker, hoogleraar aan een Amerikaanse universiteit. Trouwens E. Kouvélakis promoveerde in Frankrijk, maar doet onderzoekswerk in Groot-Brittannië en beweegt zich derhalve in twee culturele werelden. Dit laatste geldt ook voor Alex Callinicos.

Vanzelfsprekend zag daarmee nog geen echt volledig internationaal overzicht het licht. Zowel de auteurs als de onderzoeksdomeinen behoren immers nog altijd bijna uitsluitend tot de Angelsaksische of Latijnse culturele wereld. Een uitzondering daargelaten, namelijk de bespreking van het werk van de Japanse marxistische econoom Kozo Uno door Jacques Bidet. De redactie geeft dit tekort toe en verdedigt zich met te verwijzen naar hun intentie vooral te speuren naar de voornaamste tendensen, demarcatie- of vluchtlijnen binnen een studiedomein dat refereert aan Marx. Zij erkennen de verschuiving van het zwaartepunt na de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog van Latijns Europa en Zuid-Amerika naar de Angelsaksische universiteiten (in navolging van

Perry Anderson). Tevens trachten zij klaarheid te scheppen rond het intellectueel omgevingsveld van het marxisme (Foucault, Bourdieu, Deleuze, de theoretici van het postkolonialisme, het feminisme ...)

Naast de hedendaagse historische overzichten met Italië-Frankrijk 1975-1995 door André Tosel, het Angelsaksisch marxisme door Alex Callinicos, de actualiteit van een marxistische economie (Duménil en Lévy), komen zowel afzonderlijke stromingen aan bod: het analytisch marxisme, de Frankfurter Schule; de school van Budapest, de regulatietheorie, de politieke ecologie, het wereldsysteemdenken, de bevrijdingstheologie, het markt-socialisme, de Amerikaanse radicalen ..., terwijl ook figuren als Adorno, Althusser, R. Bhaskar, F. Jameson, H. Lefebvre, R. Williams en J. Derrida hun plaats vinden (de vermelding is niet volledig en enkel illustratief).

Naast de 'verplichte' selectieve bibliografie en het trefwoorden- en namenregister treffen we ook een internationaal panoramisch overzicht aan van de voornaamste tijdschriften, die op een of andere manier naar het marxisme verwijzen als één van hun theoretische referentiekaders. De vrij uitvoerige omschrijvingen kwamen tot stand aan de hand van de antwoorden van de redacties op een enquêteformulier en laten toe de posities, doelstellingen, lezerspubliek en oplagen te kennen. Besluit? Wie wil beschikken over een atlas van het pluralisme en de diversificatie binnen het marxisme en neomarxisme en een leidraad wil hebben voor de kennismaking met afzonderlijke stromingen en figuren zal zijn gading in dit werk vinden.

Jos Wolles

Dictionnaire Marx contemporain - sous la direction de Jacques Bidet et Eustache Kouvélakis, Parijs, Presses Universitaires de France, 2001 (175 FF).

De wortels van ons gedrag

De afgelopen decennia veranderden onze ideeën over gedrag spectaculair snel. Het inzicht drong door dat de huidige levensvormen, ook de mens, alleen volledig te begrijpen zijn in het licht van miljoenen jaren evolutie. We dragen immers nog rudimentaire aanpassingen van nabije en verre voorouders; de evolutie gooit oudere aanpassingen niet weg, maar bouwt erop verder. De verfijnde toepassing van Darwins evolutietheorie

op de mens, aangevuld door onderzoeksresultaten uit onder andere genetica, cognitieve psychologie en hersenonderzoek, zorgden voor een informatie-explosie. Vaak botst die op door enkele taaie misverstanden gevoede ideologische weerstand. De evolutionaire benadering is echter zeer genuanceerd en pretendeert geenszins een totaalverklaring te bieden: menselijk gedrag is onvoorstelbaar complex en alleen begrijpelijk via een multidisciplinaire aanpak. De studie van de biologische wortels van ons gedrag, die we voor een stuk met andere soorten delen, maar die ons ook in staat stellen tot flexibiliteit en cultuur, schenkt ons wel een dieper inzicht in ons menszijn.

In ons taalgebied verscheen eindelijk een eerste overzichtswerk van die fascinerende ontwikkelingen in de gedragsstudie, en het is meteen een voltreffer. Mark Nelissen, gedragsbioloog aan de Universiteit Antwerpen, weet in *De bril van Darwin* zijn grote passie voor en kennis van het onderwerp in een buitengewoon heldere en meeslepende stijl voor de leek te verwerken, zonder te vervallen in simplisme. Het principe van natuurlijke selectie, de verdere uitwerking en impact ervan in de twintigste eeuw, en de wijze van hypothesevorming en toetsing doet hij met brio uit de doeken. Daarop verderbouwend onderzoekt hij enkele universele menselijke gedragingen op de biologische functie die ze ooit vervulden. De neigingen ertoe liggen nog steeds in onze genen opgeslagen, maar de mate waarin en de wijze waarop ze zich ontwikkelen hangt af van omgeving en persoonlijke ontwikkeling. Voorbeelden zijn agressie, ouderzorg, het streven naar status en sociale dominantie en het verzorgen van familiebanden. Onze evolutionaire aanpassingen kunnen ook andere universele sociale verschijnselen ten dele verklaren, zoals het verschil tussen de seksen, prostitutie, oorlog, taal en communicatie, xenofobie en kindermoord. De details van die verklaringen zullen in de toekomst nog worden bijgeschaafd, maar de grote lijnen blijven overeind en zullen ons helpen bij het bestrijden van sociaal ongewenst gedrag, meent Nelissen. Wie zelf door Darwins bril wil leren kijken, kan zich via dit knappe boek vertrouwd maken met het ongemeen boeiende verhaal van de evolutie van ons gedrag.

Griet Vandermassen

Mark Nelissen: *De bril van Darwin. Op zoek naar de wortels van ons gedrag*, uitg. Lannoo, Tielit 2000, 355 blz., BEF 995.

Oude Kant behoeft geen krans?

Lectuur van grote filosofen uit het verleden is geen vrijblijvende bezigheid. Filosofische schrijvers zijn voor ons, mensen, groot, niet omdat vakspecialisten hen ooit tot grote filosofen hebben uitgeroepen, maar omdat zij bepaalde zaken ter sprake hebben gebracht die voor ons belangrijk zijn. Ook al klinkt hun beantwoording van de vragen die ze oproepen, ons als verouderd in de oren, dan nog proberen ze hun standpunten te verantwoorden door argumenten ervoor aan te dragen. Oude filosofen stellen zo onze alledaagse, zogenaamde vanzelfsprekendheden in vraag. Ze werken dus nu nog kritisch ten opzichte van onze zogenaamde evidenties. Tegen deze kritiek op de eigen 'evidenties' wapent men zich door filosofen te catalogeren onder een bepaalde noemer en hen zo af te schrijven. Zo wordt van Kant gezegd dat hij idealist is, en dat wij, materialisten, toch tegen het idealisme zijn! Een confrontatie met Kants denken wordt dan niet meer nodig geacht. De lectuur van Kants kleinere geschriften uit de periode 1784-1795 opent echter ook ons de ogen, en doet ons hedendaagse politieke verschijnselen in een nieuw perspectief zien of ze verwoorden op een scherpe manier wat we reeds half en half dachten, maar niet konden uiten.

Zo kan bijvoorbeeld *Wat is verlichting?* gelezen worden als een aanzet tot verklaring van extreemrechts: "Luiheid en lafheid zijn er de oorzaak van, dat een zo groot deel van de mensen, nadat de natuur hen reeds lang van de leiding door anderen heeft vrijgesproken (...), toch graag het leven lang onmondig blijft; en dat het voor anderen zo gemakkelijk wordt zich tot hun bevoogders op te werpen. Het is zo rustig onmondig te zijn." (p. 56) Kant waarschuwt ook voor het naïeve geloof in de alles oplossende revolutie: "Door een revolutie kan misschien wel een persoonlijk despotisme wegvallen en een onderdrukking die gewin en macht nastreeft, maar nooit een werkelijke omvorming van de denkwijze tot stand komen. Nieuwe vooroordelen zullen juist zo als de oude als leiband voor de gedachteloze grote massa dienen." (p. 58) Intrigerend in dit verband is ook dat Kant beweert dat "de democratie in de eigenlijke zin van het woord noodzakelijk een vorm van despotisme" is, indien ze niet met vertegenwoordigingen werkt (p. 271; Kants cursivering) Wie een pleidooi voor directe democratie houdt, zou zich

met Kants redeneringen in *De eeuwige vrede* moeten confronteren.

Belangrijker in deze verzameling kleine geschriften lijkt me echter het gegeven dat Kant een religieus denker wil blijven – ondanks al zijn kritiek op de 'metafysica' – omdat hij in de noodzakelijke vooruitgang blijft geloven. Een 'dialectisch vooruitgangdenker' is theologisch, omdat hij meent dat de goede afloop van alle veranderingen gegarandeerd is door een 'goddelijk' principe, ook al is dat de 'wetmatigheid in de natuur'. Dat Kant in ontwikkeling door tegenstellingen denkt, is duidelijk in de vierde stelling van zijn *Idee voor een algemene geschiedenis in het perspectief van de wereldburger*: "Het middel waarvan de natuur zich bedient om de ontwikkeling van de volledige aanleg van de mens tot stand te brengen is het antagonisme van de mensen in de gemeenschap, voor zover dit tenslotte toch de oorzaak wordt van een wettelijke ordening van de gemeenschap." (p. 115) "Men kan de geschiedenis van het menselijk geslacht in grote lijnen als de voltrekking van een verborgen plan van de natuur beschouwen. Het gaat erom een innerlijk-volmaakte staatsinrichting tot stand te brengen, die met het oog op dit doel ook uiterlijk-volmaakt moet zijn. Dit is de enige toestand, waarin de natuur al haar mogelijkheden in de mensheid volledig kan ontwikkelen." (p. 125) 'Klasseert' deze achtste stelling uit hetzelfde geschrift de 'idealist' Kant niet bij de 'dialectisch materialisten'? Dialectisch materialisme is dus theologisch denken: de goede afloop van de menselijke geschiedenis is gegarandeerd door een buitenmenselijk principe. In *Het einde van alle dingen* schrijft Kant zelf: "Men kan immers zo kritisch zijn in het geloof als men maar wil, toch moet men aan een medewerking van de goddelijke wijsheid met betrekking tot de loop der natuur in praktisch opzicht geloven, wanneer men zijn einddoel niet liever volledig op wil geven." (p. 176) Wie in een harmonieus eindrijk gelooft, dat er hoe dan ook aankomt, denkt theologisch. Kant stelt echter zelf in *Over de gemeenplaats: dat kan in theorie wel juist zijn, maar deugt niet voor de praktijk*: "Er kunnen nu ook veel twijfels vanuit de geschiedenis opgeworpen worden tegen mijn hoopvolle verwachtingen." (p. 238) Kant pareert wel deze tegenwerping met o.a. de bewering: "Zonder deze hoop op betere tijden zou nooit een ernstig verlangen iets nuttigs voor het algemeen welzijn te doen het menselijk hart verwarmd hebben." (p. 239) Klopt dat? Is

hoop op betere tijden niet eerder een ontvluchten van elke, nu vereiste, nodige menselijke inzet? De 'idealist' Kant geeft aanleiding om de theologische grond van het dialectisch materialisme kritisch te bevragen. Voor kritische marxisten is deze bundeling van Nederlandse vertalingen van Kants kleinere geschriften dan ook een welkom product, ook al leggen de inleidingen van Bernard Delfgaauw soms vreemde accenten.

Guy Quintelier

Immanuel Kant: *Kleine Werken. Geschriften uit de periode 1784 tot 1795* (ingeleid, vertaald en geannoteerd door Bernard Delfgaauw, en met een Ten Geleide van J.M.M. de Valk en J. De Visscher), Agora, Kampen en Pelckmans, Kapellen, 2000, 312 pag.

Het moederland wordt door Engelstaligen gekoloniseerd

Wanneer men een boek publiceert waarin verschillende bijdragen gebundeld worden, dan verwacht men van een inleiding dat ze een ruimer kader schetst waarbinnen men de verschillende bijdragen kan plaatsen. Daarin slagen de redacteurs van dit boek over "de vroegste relatie tussen moeder en kind in de psychoanalytische therapie" niet. Ze beperken zich tot een weinig zeggende korte samenvatting van de bijdragen.

Het beste aan het boek zijn de soms wel erg aangrijpende 'ziektegeschiedenissen'. De theoretische beschouwingen daarbij laten echter dikwijls erg te wensen over. De praktijk wordt maar gezien als een illustratie van de geleerde en geleerd klinkende theorie, waarbij de Engelse termen blijkbaar niet vermeden kunnen worden. Zo is de verhouding van moeder en kind ("de mother-infant-unit" en zelfs "moeder-baby-unit") een kwestie van "affect attunement" en "containing proces". Nog een leuke is: "De 'harmonious interpenetrating mix-up' is met andere woorden Balints versie van wat Tustin een 'autosensuous' toestand noemt en door andere auteurs, zoals onder meer Margaret Mahler, als een eenheid, een symbiose, primair narcisme of oceanisch gevoel beschreven wordt." (p. 67) Soms bladzijdenlang krijgt men nietszeggende zinnen over bijvoorbeeld auteurs die een bepaald boek geschreven hebben. Hoogstens worden inzichten gesimplificeerd weergegeven. De samenstellers van deze bundel zijn zich blijkbaar wel van deze mankementen enigszins bewust, want in hun inleiding schrijven ze zelf: "Als redacteurs beschouwen wij dit boek niet als een atlas die het Moederland

exhaustief in kaart tracht te brengen. We zien dit werk eerder als een reisgids voor psychotherapeuten die vanuit hun kennis van de wereld van de psychoanalytische therapie geïnteresseerd zijn in dit Moederland, het land van de vroegste relatie tussen moeder en kind, zoals het deel uitmaakt van en ingebed is in de ruime dynamische wereld van reële en verinnerlijkte relaties en interacties. Wij beogen in dit boek de reiziger niet alleen de plaatsen te tonen die iedere toerist bezoekt, de plaatsen die je moet gezien hebben om erover te kunnen meepraten. Wij willen vooral een impuls aanreiken om behoedzaam en genietend op ontdekkingstocht te gaan naar de minder gekende bestemmingen." (p. 14-15)

Blijkbaar genieten narcistische therapeuten nogal graag van de pijn van andere mensen, voornamelijk hulpeloze kleine kinderen, waarbij ze als neutrale toeschouwer willen observeren, graag Engelse termen plakken en nietszeggende zinnen formuleren.

Guy Quintelier

Nicole Vliegen en Christine Leroy (red.): *Het Moederland? De vroegste relatie tussen moeder en kind in de psychoanalytische therapie*, Acco Leuven/Leusden, 2001, 160 pag., 21 euro, 848 Bef.

Noot:

1. Petar Lukovič, "Godine raspada" in *Feral Tribune*, Split 2000, nr. 161.